

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ДОСТУПУ ДО ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ БЕЗ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS REGARDING ACCESS TO LEGAL AID FOR PERSONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS WITHOUT SUSPICION NOTIFICATION

Лук'янчиков Є.Д., д.ю.н., професор,
професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Колокольніков В.А., аспірант кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Стаття присвячена аналізу практики Європейського суду з прав людини у справах, коли особу залучають у кримінальне провадження, проте не здійснюють повідомлення про підозру. Досліджуються важливі аспекти цієї проблеми, включаючи право на правовий захист та консультацію з адвокатом, а також строки утримання під вартою без повідомлення про підозру.

Автори аналізують ключові рішення ЄСПЛ, які стосуються цього питання, та наводять приклади з практики суду. Зокрема, розглядаються справи, де визначено стандарти для забезпечення справедливого судочинства в умовах відсутності повідомлення про підозру. Досліджуються інноваційні підходи до рішень суду, які можуть вплинути на практику національних судів та формування законодавства.

У сучасному світі питання прав людини і справедливого судочинства набувають надзвичайної важливості. Проблеми, пов'язані з кримінальними провадженнями, без повідомлення особи про підозру, викликають серйозну загрозу для забезпечення справедливості і дотримання прав людини.

Тому актуальним є дослідження презумпції невинуватості в аспекті повідомлення особи про підозру та розгляд практики Європейського суду з прав людини щодо надання правової допомоги особам, щодо яких здійснюється провадження без повідомлення про підозру (у «фактових» провадженнях).

Практика Європейського суду з прав людини у цій сфері має велике значення, оскільки вона спрямована на забезпечення справедливості та захист прав осіб, що перебувають у кримінальних провадженнях. Актуальність дослідження полягає в необхідності усвідомити, яким чином ЄСПЛ застосовує принципи справедливого судового процесу в таких справах, а також визначити можливі напрями вдосконалення національного судочинства для дотримання стандартів прав людини.

Робиться акцент на важливості забезпечення прав осіб, яким не було повідомлено про підозру, а також на тому, як це відображається на поняттях справедливого судового процесу та прав людини. Висновки статті можуть бути корисними для науковців, представників практичної діяльності та законодавців у зусиллях забезпечити ефективний захист прав осіб, які знаходяться у подібних ситуаціях.

Ключові слова: презумпція невинуватості, кримінальне провадження, обґрунтована підозра, право на захист, судовий розгляд, повідомлення про підозру, обвинувачення.

This article is devoted to the analysis of the practice of the European Court of Human Rights in cases where persons are in criminal proceedings, but have not been notified of the suspicion. The article examines important aspects of this problem, including the right to legal protection and consultation with a lawyer, as well as periods of detention without notice of suspicion.

The authors analyze the key decisions of the ECHR that relate to this issue and provide examples from the court's practice. In particular, cases where standards are defined to ensure a fair trial in the absence of a notification of suspicion are considered. Innovative approaches to court decisions that may influence national courts and legislation are explored.

In today's world, issues of human rights and a fair trial are becoming extremely important. Problems related to criminal proceedings, without notifying a person of suspicion, cause a serious threat to justice and respect for human rights.

Therefore, it is relevant to study the presumption of innocence in the aspect of notifying a person of suspicion and review the practice of the European Court of Human Rights regarding the provision of legal assistance to persons who were not notified of suspicion (in "factual" proceedings).

The practice of the European Court of Human Rights in this area is of great importance, as it is aimed at ensuring justice and protecting the rights of persons undergoing criminal proceedings. The relevance of the study lies in the need to understand how the ECtHR applies the principles of fair trial in such cases, as well as to determine possible improvements of the national judiciary to comply with human rights standards.

The article emphasizes the importance of ensuring the rights of persons who have not been notified of suspicion, as well as how this reflects on the concepts of fair trial and human rights. The conclusions of the article can be useful for scientists, representatives of practical activities and legislators in efforts to ensure effective protection of the rights of persons who are in similar situations.

Key words: presumption of innocence, criminal proceedings, reasonable suspicion, right to defense, trial, notification of suspicion, indictment.

Презумпція невинуватості є основоположною нормою міжнародного права, що визнає право особи вважатися невинуватою в будь-який час і за будь-яких умов. Це принципове право відіграє ключову роль у гарантуванні справедливого судового процесу у кримінальних справах та забезпечує верховенство закону.

Встановлення безпосередньо в Конституції України формули презумпції невинуватості та закріплення її в ст. 17 КПК як об'єктивного правового положення має найважливіше значення для захисту прав і законних інтересів осіб, що залучаються до сфери кримінального судочинства, для слідчої і судової практики, впливає на законотворчий процес: 1) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути

піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили; 2) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом; 3) підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом; 4) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи; 5) поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою [1].

Саме завдяки презумпції невинуватості здійснюється всебічне, повне й об'єктивне розслідування кримінальних правопорушень, заважаючи будь-якому ухилу у бік обвинувачення на етапі досудового слідства та запобігаючи прийняттю обвинувальних рішень на підставі сумнівних або суперечливих доказів.

Закріплюючи принцип презумпції невинуватості, національне кримінальне процесуальне законодавство також визначає і процесуальні гарантії реалізації даного принципу. Враховуючи змагальний характер кримінального судочинства, можна визначити дві важливі складові механізму гарантування принципу презумпції невинуватості, якими є: 1) покладений на слідчого, прокурора обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК; 2) право особи на захист від повідомленої їй підозри або пред'явленого обвинувачення.

Відповідно до правової позиції Європейського суду з прав людини, презумпція невинуватості «покладає обов'язок доведення на сторону обвинувачення, гарантує, що жодна вина не може бути презюмована до тих пір, поки винність не була доведена поза всяких розумних сумнівів і забезпечує, щоб сумніви тлумачилися на користь обвинуваченого» (Барбера, Мессеге і Хабард проти Іспанії (10590/83), (1988) §77 [2]; Телфнер проти Австрії (33501/96), (2001) §15 [3]).

В рішенні у справі «Грabcук проти України» наголошувалось, що принцип презумпції невинуватості порушено, якщо твердження посадової особи стосовно людини, обвинуваченої у вчиненні злочину, відображає думку, що людина винна, коли це не було встановлено відповідно до закону, тобто слідчий у своєму клопотанні вказує на про підозру у скоєнні злочину, а саме про скоєння злочину [4].

Окрім того, ми не можемо оминати важливість дотримання строків у провадженні. Питання встановлення строків у кримінальному процесі завжди є актуальним і привертає увагу як науковців, так і фахівців-практиків юриспруденції. Науковці детально вивчають цю тему шляхом теоретичних досліджень та аналізу чинного законодавства. У свою чергу, на практиці встановлення строків впливає на досягнення завдань кримінального провадження, визначених законом.

Однією з основних засад кримінального процесу виступає засада розумності строків. Відповідно до чинного законодавства розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. При цьому розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень [1].

Однак досить часто на практиці відбуваються випадки наявності так званих «фактових» кримінальних проваджень, де складається потенційно ризикова ситуація щодо розгляду таких справ і обвинувачення в цілому. Ризик полягає у недотриманні встановлених законом процесуальних строків проведення досудового розслідування, що в свою чергу може призвести до закриття провадження в цілому.

Насправді положення КПК України не усувають можливості затягувати розслідування стороною обвинувачення будь-якого кримінального правопорушення, адже строк досудового розслідування може неодноразово продовжувати слідчий суддя за клопотанням прокурора або слідчого, до того ж за відсутності повідомлення про підозру – фактично нескінченно. Це прямо передбачено ч. 1 ст. 294 КПК України [1].

У даному випадку слід звернути увагу на Постанову колегії суддів ККС ВС від 23.03.2023 у справі № 758/7455/21. Судова колегія визначила, що у разі скасування прокурором постанови про закриття кримінального провадження, в якому не було повідомлено про підозру, час між винесенням постанови про закриття та її скасуванням не включається у строки досудового розслідування, якщо

ця постанова про скасування винесена уповноваженим прокурором та у строки, встановлені КПК [5].

Скасування прокурором постанови про закриття кримінального провадження поза межами строку, встановленого ч. 6 ст. 284 КПК, з дня отримання копії постанови позбавляють права повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, у зв'язку з яким розпочато це досудове розслідування. У разі скасування постанов про закриття кримінального провадження за скаргами учасників кримінального провадження за результатами судово-контрольної діяльності час між винесенням таких постанов до їх скасування не включається в строки досудового розслідування як у кримінальних провадженнях, в яких жодній особі не повідомлено про підозру, так і у провадженнях, в яких було повідомлено про підозру [5].

Прийняття процесуального рішення про продовження строків досудового розслідування в кримінальному провадженні також віднесено до компетенції слідчого судді. З таким підходом законодавця можна погодитись щодо кримінальних проваджень, де існує такий учасник як підозрюваний. Однак у провадженнях, де нікому не повідомлено про підозру, предмет судового контролю з боку слідчого судді відсутній. Потенційна наявність потерпілої особи та наявність у цієї особи законних інтересів навпаки ставить під сумнів саму можливість обмеження строків розслідування та можливість закриття провадження лише у формальному випадку спливу строку – адже порушені права потерпілої особи в такому випадку аж ніяк не поновлюються, і законні інтереси не захищаються [6, с. 504].

Враховуючи значну абстрактність положень Конвенції звернення до практики ЄСПЛ окреслює зміст понять кримінального процесу, що були імплементовані в національне законодавство. Одним із таких понять є «обгрунтована підозра», наявність якої за чинним КПК України є обов'язковою умовою для застосування до особи заходів забезпечення кримінального провадження. Відсутність законодавчого визначення підозри та переліку ознак, яким має відповідати підозра, щоб її вважали обгрунтованою, як у чинному КПК України, так і в Конвенції, зумовлює необхідність дослідження цього питання в практиці ЄСПЛ. Крім того, не слід забувати і про практику національних судів задля встановлення аспектів правозастосовної практики. Тому дослідження судової практики щодо питань виникнення підозри, а також її обгрунтованості та закінчення сприятиме узгодженню та доповненню національного кримінального процесуального законодавства.

Тлумачення «підозри» ЄСПЛ виклав у рішенні за справою «Шабельник проти України» від 19 грудня 2009 року, у якій заявник скаржився, що було порушено його право на справедливий судовий розгляд, оскільки його засудження судом за вбивство К. ґрунтувалося на зізнавальних показаннях, отриманих від нього під тиском і без присутності захисника. Суд керується тим, що в разі, якщо кримінальне провадження порушують не за фактом, а стосовно конкретної особи, яка перебуває на волі, така особа з цього моменту набуває статусу підозрюваного й має право знати, у чому її підозрюють, а також користуватися правами, передбаченими ст. 6 Конвенції [7].

Виходячи з того, що в українському кримінальному провадженні судовий розгляд щодо обгрунтованості висунутого кримінального обвинувачення неможливий без попереднього повідомлення про підозру, права на публічний розгляд, незалежність, безсторонність суду тощо не є актуальними для особи, якій про підозру не повідомлялося. Однак право на розумний строк розгляду справи виникає не з моменту початку судового розгляду, а з моменту, коли особі було пред'явлене обвинувачення в розумінні ст. 6 Конвенції. Такий висновок міститься, зокрема, у рішенні «Меріт проти України» [8].

У справі «Салдуз проти Туреччини» ЄСПЛ підтвердив, що для того щоб право на справедливий судовий розгляд

залишалося «практичним і ефективним», доступ до захисника мав бути забезпечений, починаючи з першого допиту в поліції. Суд зазначив, що підозрювані часто опиняються в особливо вразливому становищі, ефект якого посилюється внаслідок того, що кримінальне законодавство, особливо положення, які регулюють питання збору та використання доказів, дедалі ускладнюється. У більшості випадків таку особливу уразливість можна належним чином компенсувати лише завдяки допомозі адвоката, завдання якого полягає, зокрема, в тому, щоб забезпечити дотримання права обвинуваченого не свідчити проти самого себе. та є основоположним запобіжним заходом проти жорстокого поводження. Будь-який виняток з реалізації цього права має бути чітко визначений, а його дія має бути суворо обмежена в часі. Навіть якщо наявні переконливі причини, такі обмеження не повинні завдати надмірної шкоди правам обвинуваченого. У справі заявника відсутність захисника під час його перебування під вартою в поліції невинувато вплинула на його права на захист, що становить порушення п. 3 (с) статті 6 в поєднанні з п. 1 статті 6 [9].

Крім того, хоча основна мета статті 6 стосовно кримінального провадження полягає в забезпеченні справедливого судового розгляду «судом», компетентним встановити обґрунтованість «будь-якого кримінального обвинувачення», це не означає, що ця стаття не застосовується до досудового провадження. Таким чином, вимоги статті 6 – зокрема, пункту 3 – можуть мати стосунок до справи, ще до того, як її подано на розгляд суду, якщо – і тією мірою якою – недотримання таких вимог на самому початку може серйозно підрвати справедливість судового розгляду [9].

Суд також встановив, що для того, щоб скористатись своїм правом на захист, обвинуваченому зазвичай дозволяється повною мірою користуватися допомогою захисника з початкових стадій провадження, оскільки національне законодавство може передбачати наслідки поведінки обвинуваченого на початкових стадіях допитів у поліції, які відіграватимуть вирішальну роль для перспектив захисту на будь-яких пізніших стадіях кримінального провадження [9].

Окрім того, у справі «Дворський проти Хорватії» Суд наголосив на тому, що справедливість провадження насправді вимагає надання обвинуваченому можливості отримати весь інструментарій послуг, безпосередньо пов'язаних з правовою допомогою [10].

Висновки. Практика ЄСПЛ у справах, де особи перебувають у кримінальних провадженнях без повідомлення про підозру, свідчить про важливість і невід'ємність презумпції невинуватості в справедливому судочинстві. ЄСПЛ наголошує на тому, що ця презумпція є основою справедливого процесу та визнає необхідність забезпечення доступу до правової допомоги навіть на пізніших етапах кримінального провадження. Вирішення питань, пов'язаних з цією проблематикою, вимагає уважного вивчення рішень ЄСПЛ та їхнього впливу на національне законодавство та судову практику. Також, ця тема залишається актуальною та важливою для подальших досліджень та реформ у сфері правосуддя, спрямованих на забезпечення справедливого судочинства та захист прав кожної особи, незалежно від її статусу у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 24.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (дата звернення: 11.09.2023)
2. Case of Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain. Application no. 10590/83, 1988. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57429> (дата звернення: 11.09.2023)
3. Case of Telfner v. Austria. Application no. 33501/96, 2001 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-59347> (дата звернення: 11.09.2023)
4. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Грабчук проти України». Заява № 8599/02, 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text (дата звернення: 11.09.2023)
5. Постанова колегії суддів ККС ВС від 23.03.2023 у справі № 758/7455/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109911856> (дата звернення: 11.09.2023)
6. Войтович Є. М. Стислі підсумки десяти років застосування кримінального процесуального закону (стадія досудового розслідування). *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 1. С. 501–505.
7. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Шабельник проти України». Заява № 16404/03, 2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (дата звернення: 11.09.2023)
8. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Меріт проти України». Заява № 66561/01, 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення: 11.09.2023)
9. Case of Salduz v. Turkey. Application no. 36391/02, 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-89893> (дата звернення: 11.09.2023)
10. Case of Dvorski v. Croatia. Application no. 25703/11, 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-158266> (дата звернення: 11.09.2023)